

Over de visualisering van de historische cultuur - een repliek

Frank van Vree De commentaren van Chris van Tol en Chris Vos op mijn beschouwing over de visualisering van de historische cultuur roepen bij mij een wat ongemakkelijk gevoel op. Niet alleen worden verschillende opvattingen die ik in mijn stuk analyseer door Van Tol en Vos aan mijzelf toegeschreven, ook verbinden zij aan mijn betoog conclusies die ik zelf zeker niet heb willen trekken. In het kort komt het erop neer dat ik zou hebben beweerd dat de intrinsieke eigenschappen en conventies van het medium kwaliteit *onmogelijk* maken, dat we door de audiovisuele geschiedschrijving tot zombies worden gereduceerd en dat 'ware historische kennis' slechts aan academisch gevormde historici is voorbehouden.

Ik zou deze kritische geluiden gemakkelijk kunnen terugkaatsen door te wijzen op de passage waarin ik de eenzijdige, al te cerebrale opvattingen van 'begrip' en 'kennis' van het verleden aan de orde stel, of de alinea's waarin ik gewag maak van de potentiële mogelijkheden van de audiovisuele geschiedenis en blijk geef van mijn bewondering voor bepaalde films en regisseurs. Het punt is echter - en dat bezorgt me een ongemakkelijk gevoel - dat beide critici in hun reactie aan de kern van mijn beschouwing voorbij gaan.

In de eerste plaats heb ik een bijdrage willen leveren aan de discussie over de hedendaagse historische cultuur, die de laatste decennia sterk van karakter is veranderd. Deze gedaanteverandering is te herleiden tot verschillende oorzaken, waarvan de toenemende visualisering van de cultuur er één is. Om vast te stellen in welk opzicht onze voorstelling van het verleden verandert heb ik vervolgens de 'taal' van audiovisuele media aan een nader onderzoek onderworpen en geconstateerd dat visuele (en orale) voorstellingen een ander soort kennis en inzichten opleveren.

In mijn artikel heb ik de visualisering van de historische cultuur echter niet alleen vanuit *analytisch* maar ook vanuit *cultuurkritisch* oogpunt willen bekijken. Zowel Van Tol als Vos baseert zijn soms scherpe kritiek op de veronderstelling dat ik de audiovisuele geschiedschrijving wil meten aan de maatstaven van de wetenschappelijke geschiedschrijving en deze vervolgens als minderwaardig te kijk zet. Daarmee gaan ze echter geheel en al voorbij aan wat ik aan het slot van het betoog te berde heb gebracht. Daar neem ik juist *afstand* van de traditionele cultuurkritiek en haar zorgen over de dreigende teloorgang van de overgeleverde hiërarchie en rationaliteit en de opmars van het esthetische en emotionele in de cultuur. En de zin die daarop volgt, kan tegelijk als het enige adequate antwoord op de kritiek van Vos en Van Tol worden gelezen: 'Er is evenwel ook een ander, minder traditioneel perspectief mogelijk van waaruit de veranderingen in de omgang met het verleden en de voorstelling ervan kunnen worden gezien - een perspectief dat de veelvormigheid van de cultuur en de verschillende eigenschappen van uiteenlopende media en genres ten volle erkent.'

Juist dat laatste perspectief - toch een onmiskenbaar pleidooi voor de *veelvormigheid* in de historische cultuur - gaf mij aanleiding tot deze kritische beschouwing over de audiovisuele voorstellingen van het verleden. Want in een wereld die cultureel, economisch en sociaal onder steeds zwaardere druk van commercialiserings- en uniformeringsprocessen staat, dreigen ook minder gepolijste voorstellingen van het verleden te worden weggedrukt. Wat ik heb willen laten zien, is dat de visuele geschiedschrijving in deze ontwikkelingen een cruciale rol speelt: ten eerste omdat de audiovisuele voorstellingen voor het grootste deel van de bevolking verreweg de belangrijkste

bron van kennis van het verleden vormt, en ten tweede omdat de eigenschappen en heersende conventies van audiovisuele media een aantal van de gesignaleerde ontwikkelingen *lijken* te versterken.

Het gaat er mij dus geenszins om de academische geschiedschrijving op een voetstuk te willen plaatsen of populaire voorstellingen van het verleden uit te bannen. Vanuit hetzelfde perspectief zouden inderdaad ook wetenschappelijke en literaire historische werken, museale voorstellingen of geschiedenisleerboeken kunnen worden geanalyseerd - maar dáár ging het in dit stuk nu eenmaal niet over.¹

In de hoop dat ik met deze nadere uitleg de angel uit de beschouwingen van Vos en Van Tol heb kunnen trekken, wil ik tot slot stilstaan bij enkele argumenten in het betoog van Chris Vos. In veel beschouwingen, aldus Vos, wordt het belang van het geluid in de audiovisuele voorstellingen onvoldoende erkend. Iedere programmamaker weet hoezeer met beelden kan worden gemanipuleerd en hoeveel verhalen met dezelfde beelden kunnen worden verteld. De betekenis van beelden is niet intrinsiek, aldus Vos, zij spreken zelden voor zichzelf.

Op zichzelf heeft Vos natuurlijk gelijk met deze opmerkingen, maar toch hapert er iets aan zijn redenering. Wanneer men spreekt over de kracht van de audiovisuele voorstellingen en de werkelijkheidsillusie van foto en film, hebben we het niet in de eerste plaats over *makers* als Chris Vos, die inderdaad over keuzemogelijkheden beschikken, maar over *toeschouwers*. Die twee categorieën moeten hier duidelijk gescheiden worden. Receptieonderzoek wijst bovendien uit dat de relatie tussen beeld en geluid niet alleen gecompliceerder is dan Vos suggereert, maar ook dat in de waarneming het beeld over het woord domineert.

Ten slotte moet worden vastgesteld dat ook de makers van films, tentoonstellingen of fotoboeken zich niet zelden laten meevoeren door de werkelijkheidsillusie van beelden. Willy Lindwer bijvoorbeeld, de regisseur die met zijn werk vele onderscheidingen in de wacht heeft gesleept, putte een belangrijk deel van het materiaal voor zijn film *Kamp van Hoop en Wanhoop* uit een collectie van foto's, gemaakt door Rudolf Breslauer in opdracht van de commandant van het kamp, *SS-Obersturmbannführer* Albert Gemmeker. De fotograaf en filmer Breslauer werd met zijn gezin in het kamp gevangen gehouden en ondanks zijn afgedwongen diensten in 1944 gedeporteerd naar Auschwitz. Terwijl Breslauer's werk gecontroleerd werd door de nazi's, beschouwt Lindwer de foto's als een objectieve weergave van de werkelijkheid. De foto's, aldus Lindwer, 'tonen de essentie van wat Westerbork betekend heeft' (Lindwer 1990; zie ook Van Vree 1996). Maar waren dat niet de ontberingen, het moeten delen van een bed vol ongedierte, koud, vuil, nooit alleen, levend met de angst, de verlamme angst voor de dood? De beelden hebben tot doel dat *niet* te laten zien: ze laten weg, maar voegen onderwijl een gesanctioneerde leugen toe - dat van onbezorgde gezichten, schone barakken, landarbeid, poerimfeesten, theatervoorstellingen.

Het was naar aanleiding van dit soort films dat de Israëliëse cineast Ilan Ziv in *Slaventango* somber concludeerde: 'Juist doordat die beelden zo sprekend zijn, doordat ze zo sterk de emoties weergeven, zijn we geneigd ze steeds weer te gebruiken. In dat proces dat steeds vaker beelden gebruikt zijn om de belevenissen weer te geven, zijn andere vormen van zien en inzien op de achtergrond geraakt.'

Wat ik heb willen laten zien, is hoe verschillende factoren - conventies en eigenschappen van de beeldtaal, processen van homogenisering en commercialisering in de

Frank van Vree

doceerde in 1998 cultuurgeschiedenis en mediastudies aan de Universiteit van Amsterdam.

hedendaagse cultuur - onze voorstellingen van het verleden beïnvloeden. Maar dat er ook nog veel andere vormen mogelijk zijn, staat buiten kijf.

Literatuur

- Huyssen, A. (1995) *Twilight memories: marking time in a culture of amnesia*. New York/Londen.
- Lindwer, W. (1990) *Kamp van hoop en wanhoop: getuigen van Westerbork, 1939-1945*. Amsterdam.
- Vree, F. van (1996) 'De verleiding van het beeld: de nazistische vernietiging in de spiegel van de moderne media'. In: *Groniek*, nr. 135, 144-160.
- Vree, F. van (1997) 'Historia, historiae'. In: *Feit & fictie*, Jrg. 3, nr. 3, 7-15

Noot

1. De contouren van zo'n benadering vindt men onder andere in Van Vree 1997 en Huyssen 1995.

Bibliografische gegevens

Vree, F. van (1998) 'Over de visualisering van de historische cultuur - een repliek'. In: *Boekmancahier*, jrg. 10, nr. 37, 263-265.